

Marija Karbić

(Hrvatski institut za povijest, Podružnica Slavonski Brod)

PRILOG POZNAVANJU POLOŽAJA DJECE U SREDNJOVJEKOVNIM GRADSKIM NASELJIMA U MEĐURJEČJU SAVE I DRAVE

UDK 347.61/.64(497.5)''04/14''

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: prosinac 2002.

Na osnovi sačuvanih pravnih odredbi, te spisa nastalih u svakodnevnom životu gradskih naselja u međurječju Save i Drave u radu se govori o položaju djece u tim naseljima. Nastoji se utvrditi dobne granice djetinjstva, prosječan broj djece u obitelji, položaj djeteta u obitelji, odnos prema djeci bez roditelja, načine na koje je društvo štitilo djecu. Podatci iz gradskih naselja međurječja nastoje se usporediti sa situacijom na izvangradskom području, te dopuniti s podacima iz slavonskim gradovima bliskih ugarskih gradova.

Ključne riječi: srednji vijek, obitelj, djeca, pravo, Zagreb, Varaždin.

Djetinjstvo je razdoblje života koje bitno obilježava pojedinca, razdoblje u kojem se stječu znanja, usvajaju stavovi, oblikuje osobnost, a ujedno i razdoblje u kojem je pojedinac izuzetno ranjiv, ovisan o pomoći drugih i njihovoj zaštiti. Usprkos važnosti djetinjstva u čovjekovu životu, o djetinjstvu i djeci prošlih vremena malo znamo. Ako se može reći da su žene prošlosti često sakrivene šutnjom izvora, to još više vrijedi za djecu, napose za djecu srednjovjekovnih gradskih naselja na prostoru između Save i Drave. Ipak, iako su izvori gradskih naselja međurječja koji spominju djecu rijetki, a i oni kojima raspolažemo često šturi u svom iskazu, ponešto o njihovu položaju i životu možemo saznati. Zapise povezane s djecom nalazimo u dokumentima nastalim u svakodnevnom životu,¹ ali se

¹ Sačuvani izvori iz ove skupine nastali su uglavnom u zagrebačkom Gradecu i Varaždinu. Za ovo istraživanje zanimljiva vrela zagrebačkog Gradeca objavljena su u: Ivan Krstitelj Tkalić – Emilij Laszowski, *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba. Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae*, sv. 1-16 (Zagreb, 1889-1939) [dalje: MCZ], a varaždinska u: Zlatko Tanodi – Adolf Wissert, *Poviestni spomenici slobodnoga kraljevskoga grada Varaždina*, 2 sv. (Varaždin, 1942-1944) [dalje: Tanodi]; te u: Josip Barbarić et al., *Zapisnici poglavarstva grada Varaždina*, sv. 1-3 (Varaždin, 1990-1992) [dalje: ZPGV].

ona spominju i u zakonskim odredbama gradskih naselja međurječja.²

Ovaj prilog posvećen je zakonitoj djeci budući da je položaj nezakonite djece obrađen ranije.³ Nažalost, zbog prirode vrela kojima raspolazemo, u ovom će prilogu biti više riječi o siročadi nego o djeci koja su rasla u mirnom roditeljskom domu i čiji nam je život još više skriven.

U radu ću pažnju obratiti i na položaj djece u općem pravu. Iako se pravni sustav gradskih naselja razlikovao od onoga koji je vladao izvan gradskih zidina, gradska su društva bila dio iste šire zajednice kao i izvangradski prostor, bila su podvrgnuta istom vladaru, te je postojao i određeni utjecaj općih shvaćanja na gradsku sredinu.⁴ Ovdje ću, stoga, upozoriti i na sličnosti i razlike koje su u pitanju položaja djece postojala između općeg prava i prava koje je vladalo u gradskim naseljima međurječja. Glavno vrelo za opće ugarsko pravo predstavlja *Tripartitum*, zbornik pravnih odredbi koji je početkom 16. st. sastavio István Verbőczy.⁵

² Među normativnim vrelima poseban značaj ima Iločki statut, koji je kralj Ludovik II. potvrdio 1525. godine. Prvu knjigu Statuta čini povlastica koju je Nikola Iločki podijelio Iloku u drugoj polovini 15. stoljeća, a preostale četiri sadrže, uz neke dodatke, pravne odredbe osam ugarskih gradova (Buda, Pešta, Košice, Bardejov, Trnava, Požun, Prešov i Šopron), koji su zajedno s još nekim drugim ugarskim i slavonskim gradovima činili grupu tzv. tavernikalnih gradova. Budući da donosi pravne odredbe važeće u tavernikalnim gradovima, a ne predstavlja neki specifičan iločki zakonik, Iločki je statut važan pri proučavanju slavonske i ugarske pravne prošlosti općenito. Napose, što uslijed sličnosti u načinu privređivanja i života uopće, kao i poslovnih i osobnih veza, te razmjene stanovništva možemo pretpostaviti da su slične odredbe važile i u gradskim naseljima koja nisu ulazila u skupinu tavernikalnih gradova. Opširnije o tavernikalnom pravu i tavernikalnim gradovima, te Iločkom statutu vidi: Štefánia Mertanová, *Ius tavernicale: štúdie o procese formovania práva tavernických miest v etapách vývoja taverničkeho súdu v Uhorsku (15.-17. stor.)* (Bratislava, 1985); Andrija Zdravčević, *Iločki statut iz 1525. godine i njegova nasljednopravna regulacija*, doktorski rad (Sveučilište u Zagrebu, 1992); Lujo Margetić, "Iločka pravna knjiga (tzv. Iločki statut)", *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 44/1-2 (1994), 93-116; Teodora Shek Brnardić, "Tavernik, tavernikalni sud i tavernikalno pravo", *Arhivski vjesnik* 40 (1997), 179-198; Darko Vitek, *Društveni odnosi u srednjovjekovnom Iloku prikazani Iločkim statutom iz 1525. godine*, magistarski rad (Sveučilište u Zagrebu, 2000); Isti, "Struktura i izvorište teksta Iločkog statuta", *Scrinia Slavonica* 1 (2001), 404-420. Iločki statut objavio je Rudolf Schmidt, *Statut grada Iloka iz godine 1525.*, Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium 12 (Zagreb, 1938) [dalje: *Iločki statut*].

³ Usp. Marija Karbić, "Što znamo o nezakonitoj djeci u gradskim naseljima u međurječju Save i Drave tijekom srednjeg vijeka", *Scrinia Slavonica* 2(2002), 168-177.

⁴ O različitim utjecajima na razvoj pravnog sustava gradskih naselja na primjeru Gradeca vidi u: Magdalena Apostolova Maršavelski, *Iz pravne prošlosti Zagreba (13.-16. stoljeće)* (Zagreb, 1998), 64-72.

Treba napomenuti da se izvangradsko županijsko pravo koje je vladalo od Požeške kotline na istok razlikovalo od prava koje je vladalo zapadno od Požeške kotline. Prvo od njih bilo je praktično istovjetno općem ugarskom pravu, dok se drugo u nekim crtama bitnije razlikovalo od ugarskog prava. Usp. Lujo Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo* (Zagreb, 1996), 277-278; Isti, *Zagreb i Slavonija. Izbor studija* (Zagreb-Rijeka, 2000), 281.

⁵ Usp. Mihajlo Lanović, *Privatno pravo Tripartita* (Zagreb, 1929); Janos M. Bak, *Königtum und Stände in Ungarn im 14.-16. Jahrhundert* (Wiesbaden 1973), 74-79, 121-123.

Kako bih popunila praznine u obavijestima slavonskih vrela, na više mjesta navodim podatke iz ugarskih gradova budući da zahvaljujući bliskosti društvenog i gospodarskog uređenja slavonskih i ugarskih gradova i njihovoj povezanosti možemo pretpostaviti i da je položaj djece u njima bio sličan.

Roditeljska vlast

Djeca su u srednjovjekovnoj Slavoniji i Ugarskoj bila podređena očinskoj vlasti. Prema općem ugarskom pravu otac je imao prava i nad sinovljevom imovinom i nad njegovom osobom (imao je pravo tjelesno ga kažnjavati i zatvoriti ili dati umjesto sebe za taoca). Otac je mogao raspolagati i imovinom koju su njegova neemancipirana djeca sama stekla. S druge strane, sin u vlasti bio je neka vrsta suvlasnika očeve nasljedne imovine, tj. imao je jako "pravo očekivanja" na svoj dio, te otac nasljednom imovinom nije mogao raspolagati osim u krajnjoj nuždi. Sina nije mogao isključiti iz nasljedstva, već ga je samo mogao prisiliti na diobu.⁶ Otac je sina mogao zadržati u svojoj vlasti i nakon punoljetnosti i ženidbe. U tom su slučaju i sinovi neemancipirana sina bili u očinskoj vlasti. Vlast oca nad sinovima prestajala bi diobom, a nad kćerkom njezinom udajom.⁷

Za razliku od odredbi općeg ugarskog prava prema ugarskom gradskom pravu roditeljska je vlast prestajala punoljetnošću.⁸ Iako nemamo sačuvanih pravnih odredbi vezanih uz to pitanje iz slavonskih gradova, osamostaljivanje odraslih potomaka bila je i ovdje uobičajena pojava.⁹ Ova je razlika između općeg i gradskog prava razumljiva ako uzmemo u obzir razlike koje su postojale u gospodarskoj osnovi života plemstva i stanovnika gradova. Dok je plemstvo svoj opstanak temeljilo u prvom redu na nasljednom zemljišnom posjedu i stoga bilo usmjereno prvenstveno na njegovo očuvanje, stanovnici gradova pretežito su se bavili trgovinom i obrtom, te živjeli od vlastitog rada. Budući da žitelji ovih gradova nisu svoju egzistenciju temeljili na nasljednim obiteljskim dobrima već na samostalnom obavljanju određenog zanimanja, prirodno je da su se odrasla djeca osamostaljivala.

⁶ I na diobu otac je sina mogao prisiliti samo u određenim slučajevima, npr. ako bi sin zlostavljao roditelje ili ih pokušao ubiti ili ako bi se družio s kriminalcima i trošio očevinu. Isto je tako u određenim slučajevima i sin imao pravo tražiti diobu (npr. u slučaju ženidbe uz očev pristanak ili ako je otac rasipnik, ako bezrazložno s njim okrutno postupava, ako mu brani ženidbu, ako ga sili na grijeh).

⁷ Opširnije o očinskoj vlasti prema općem ugarskom pravu vidi u: Lanović, *Privatno pravo*, 130-132; Antun Dabinović, *Hrvatska državna i pravna povijest* (Zagreb 1990), 366-367; Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko*, 296-298.

⁸ Néda Davori Relković, *Buda város jogkönyve (Ofner Stadtrecht)* (Budimpešta, 1905), 127-128.

⁹ Usp. Apostolova Maršavelski, *Iz pravne prošlosti*, 123-125.

Razlika između gradskog i općeg prava vidljiva je i u odnosu na prava koja su roditelji i djeca imala u odnosu na nasljednu imovinu. Za razliku od situacije u općem pravu o kojoj je prije bila riječ, u gradskim naseljima roditelji su, iako ograničeni nasljednim pravom djece u oporučnom raspolaganju nekretninama, u poslovima za života njima mogli slobodno raspolagati, ne obazirući se na potomke. Jasno, tradicija i običaji uvjetovali su da se naslijeđeno nerado otuđivalo, ali pravne zapreke za slobodno raspolaganje nekretninama za života nisu postojale.¹⁰

U kasnijem općem ugarskom i slavonskom pravu majka je u odnosu na djecu imala jednaka prava kao i otac.¹¹ Isto je vrijedilo i za pravo koje je vladalo ugarskim i slavonskim gradovima. Iločki statut tako poznaje odredbu prema kojoj i otac i majka imaju pravo razbaštiniti sinove i kćeri koji su "lakoumni, buntovni i neposlušni roditeljima",¹² a i u Budimu oba roditelja imaju pravo razbaštiniti dijete koje ih ne sluša.¹³

Roditelji su u Budimu mogli razbaštiniti dijete ako još malodobno sklopi brak protiv njihove volje, ako im pakosti, ako je nezahvalno, ako ih psuje, s njima loše postupa, ako ih tuče, živi razvratno, bavi se vraćanjem, ako je lopov, razbojnik, krivotvoritelj.¹⁴ Na taj su način neposluh i nanošenje zla roditeljima ondje bili na neki način izjednačeni s teškim zločinima kao što su vraćanje, krivotvorenje, razbojstvo. Nepoštivanje roditelja se i u slavonskim gradskim naseljima teško osuđivalo te se smatralo uvredom samom Bogu. O tome nam svjedoči i varaždinski gradski zapisnik iz 1587. koji donosi tužbu Petra Žganjara protiv njegova sina Antuna koji mu je nanio više rana. Prilikom donošenja odluke magistrata da se Antun uhiti, istaknuto je da on svojim činom nije uvrijedio samo svog oca, već i samog Boga, koji zapovijeda da se roditelje poštuje.¹⁵

¹⁰ Usp. Apostolova Maršavelski, *Iz pravne prošlosti*, 124.

¹¹ Usp. Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko*, 296.

¹² *De pena malorum liberorum, et de remuneracione bonorum.*

Item, Si filij et filie fuerint dissoluti, rebelles, et inobedientes parentibus, hoc est, patri et matri, et seruicia debita non exhibuerint, parentes ipsi talium, bona sua mobilia et immobilia ac alias quascunque res suas hereditarias, a suis maioribus videlicet, avo vel ava ad ipsos, ratione consanguinitatis, et posteritatis legitime, condensa et deuoluta, aut propria sua acquisita illis tanquam indignis, et non merentibus, non teneantur dare, nec aliquam porcionem ex huiusmodi bonis et rebus inobedientibus filiis aut filiabus, impartire, nisi ad valorem vnus floreni, et viuentes ipsi iidem parentes. (Immo tales filii et filie, porcionem suam, eciam in eo patrimonio, quod pariter cum parentibus suis acquisuissent perdant) sed liberam habeant, et habent facultatem, queque bona eorum legandi et relinquendi, iuxta sua beneplacita, cui vel quibus volent, predicti parentes. Si vero filii et filie fuerint boni, morigeri, et parentibus suis obsequentes et obedientes, Vniuersa bona, et quelibet responsum (!) parentum ad tales filios et filias uterinos atque vterinas condendant eo facto. (Iločki statut, knj. I, gl. 43.)

¹³ Davori Relković, *Buda*, 127-128.

¹⁴ Davori Relković, *Buda*, 137.

¹⁵ ZPGV I, 99-100.

Dob

Jedno od pitanja vezanih uz djetinjstvo je i pitanje granice između djetinjstva i odrasle dobi. Kada je netko u gradskim naseljima međurječja prestajao biti smatran djetetom i postajao odraslim?

Prema Verbóczyu osoba je postizala punoljetnost (*perfecta aetas*) navršavanjem 24. kod muških, odnosno 16. godine života kod ženskih osoba, a doraslost (*legittima aetas*) s navršениh 12 godina.¹⁶ Nakon što je postala doraslom, osoba je mogla sama postavljati zastupnike (*procuratores*). Prema općem ugarskom pravu muškarci su se sa 16 godina mogli zaduživati, a s 18 su mogli otuđivati pokretnine. Žene su se mogle zaduživati i otuđivati pokretnine s 14 godina, a sa 16 su mogle raspolagati i pravima vezanim uz nekretnine.¹⁷

Gradsko pravo donekle se je razlikovalo od općeg prava. Dob u kojoj se punoljetnost postizala bila je u ugarskim i slavonskim gradovima izgleda slična. Budimsko pravo poznaje punoljetnost s navršениh 14 godina za muškarce i 12 za žene,¹⁸ dok za zagrebački Gradec raspoložemo zapisom iz 1434. prema kojem se je sa 15 godina bilo u zreloj dobi, te se moglo slobodno raspolagati nekretninama.¹⁹ Ovakva sličnost običaja u Gradecu i Budima nije začuđujuća. Kako smo već istakli, gospodarske i društvene prilike u ugarskim i slavonskim gradovima bile su slične, a Gradec i Budim bili su k tome oba tavernikalni gradovi.

U Iločkom statutu nije izrijekom rečeno kada nastupa punoljetnost, ali se, s obzirom na kaznenu odgovornost, razlikuje nekoliko starosnih kategorija. Do 8 godina starosti nije postojala kazneno pravna odgovornost. Od 8. do 12. godine dijete (*puer*) se za krađu kažnjavalo šibanjem i prijetnjom, dok je osoba iznad 12 (*adolescens*) bila kažnjavana jednako kao punoljetnik (*homo perfectae etatis*).²⁰ U sudskoj praksi slavonskih gradova imamo zabilježene i

¹⁶ Takvo je shvaćanje doraslosti Verbóczy preuzeo od postglosatora i ono nije bilo, kako što to on sam kaže, u skladu sa starom ugarskom tradicijom prema kojoj su se muškarci smatrali doraslim s 14, a žene s 12 godina.

¹⁷ Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko*, 295.

¹⁸ Davori Relković, *Buda*, 128. Granica punoljetnosti u Budimu odgovara granici doraslosti koja je prema Verbóczyju bila uobičajena u starom ugarskom općem pravu.

¹⁹ MCZ VI, 204.

²⁰ *De pena imponenda pueris octo aut decem annorum subtrahentibus paruas res.*

Item, Si quis puerorum, etatis octo, decem, vel duodecim annorum, dissolutam vitam gerendo, cultellos, aut alias res ad valorem viginti quatuor denariorum subtraxerit, et iure detentus fuerit, sufficienti quod testimonio probabitur, aut furtum, erga ipsum fuerit comperit, ducetur in termino iuridico, et ligabitur ad mediastrum Ciuitatis, et preo cum virgis manibus bene colligatis, dabit super corpore nudo eidem plagas viginti, dicendo, parentes tui noluerunt te moribus imbuere, iam ego te informabo, quia si de cetero facias, his duriora habebis sustinere, et talia, quibus similia adhuc non vidisti (Iločki statut, knj. III, gl. 49).

De subtrahentibus rem ad valorem vnus floreni auri.

slučajeve u kojima su parnice bile odgođene dok tuženik ne postigne odraslu dob.²¹ Tako je 1385. bilo u Gradecu u slučaju parnice Marka, sina Mikeca, protiv djece Petra, sina Rubena.²²

Broj djece u obitelji

Na odnos prema djeci može utjecati i broj djece u obitelji, te i stoga o tom pitanju treba nešto reći. O prosječnom broju djece u obiteljima u gradskim naseljima međurječja teško je suditi, jer ne raspoložemo vrelima koja bi to omogućila. Popisima koji bi nam govorili o broju djece u obitelji ne raspoložemo, a i oporuka, koje također mogu pomoći pri odgovoru na ovo pitanje, ima vrlo malo. Osim toga, prilikom korištenja oporuka u analizama, moramo imati na umu da oporuka ne spominju djecu umrlu prije svojih roditelja ukoliko sama nisu ostavila nasljednike koji su uključeni u podjelu nasljedstva. Stoga pogotovo ne možemo ništa reći o tome koliko je prosječno djece bilo rođeno u obitelji. Pri utvrđivanju broja djece u obitelji analizom oporuka problem predstavlja i činjenica da se često o djeci govori općenito, bez navođenja imena, broja, spola.²³ Ipak, evo nekih napomena. Ako promotrimo 15 sačuvanih varaždinskih oporuka iz druge polovine 16. stoljeća, vidjet ćemo da od 15 oporučitelja njih 11 ima djecu. Za dvoje od njih nije poznato koliko, troje ima jedno dijete, četvero po dvoje, 1 oporučiteljica ima troje djece (ali iz dva braka), a 1 oporučitelj četvero (opet iz dva braka).²⁴ Iako je ovo svakako premalen uzorak, zanimljivo je da je u njemu najviše osoba s 1 i 2 djeteta, što je u skladu s rezultatima koje je analizom više od

Item Si adolescens vel homo perfecte etatis furatus fuerit rem ad valorem vnus floreni auri, et erga ipsum reperta fuerit, in termino iuridico bacvulis extra ciuitatem verberabitur licenciatus a ciuitate, ad distanciam octo miliarium, vsque ad spacium centum annorum, et vnus diei, ut de cetero Ciuitatem ingredi non audeat, sub pena sentencie sui capitis. Si autem furtum, erga ipsum non fuerit repertum actore causam furti contra ipsum prosequente, attracto vero negante. Tunc ad proximum terminum Iuridicum, se purgabit solo suo iuramento. Si iurarte nequiuerit prescripte sentencie subiacebit, si iurauerit pronunciabitur liber et absolutus (Iločki statut, knj. III, gl. 51).

Vidi: Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko*, 295-296. Margetić smatra da je po tavernikalnom pravu, jednako kao i po Verbőczyu, punoljetnost nastupala s navršene 24 godine, no za to nisam našla potvrde u vrelima. Kao što se iz prije navedenog vidi pravo raspolaganja nekretninama, koje je bilo povezano s punoljetnošću, u zagrebačkom Gradecu postizalo se u ranijoj dobi.

²¹ MCZ V, VI.

²² *Item causa Marci filii Mykech filii Francisci contra liberos Petri filii Rubini fratris Jakse iuxta nostrum mandatum seu sentenciam in eisdem expressam, tamdiu quousque predicti liberi filii Petri in adultam devenerint etatem est prorogata statu sub priori.* (MCZ V, 227.)

²³ Usp. Katalin G. Szende, "Families in Testamensts. Some aspects of demography and inheritance customs in a Late Medieval Hungarian town", *Otium* 3/1-2 (1995), 112-113.

²⁴ ZPGV I, 72-74, 79-81, 93-94, 103-104, 119-120, 134-137, 165-166, 171-172, 291-293, 317-318, 343, 349-350, 352-353; III, 177-178.

1000 požunskih i šopronskih oporuka nastalih u razdoblju od kraja 14. stoljeća do 20-ih godina 16. stoljeća dobila K. Szende.²⁵ Kao i u Varaždinu, i u slučaju oporuka koje je analizirala ova autorica veći je broj djece često rezultat činjenice da je testator iza smrti supružnika sklopio novi brak, te je i u njemu imao djecu.²⁶ Rezultat od prosječno 1,4 djeteta po obitelji dobijen je analizom budimskih vrela.²⁷ Jasno je da su u gradovima međurječja postojale i obitelji s većim brojem djece, a čije tragove nalazimo u izvorima. Tako je npr. gradečki apotekar Jakmo imao braću Sergerina, Ača i Andriju,²⁸ a Ivan Čemer dvije kćeri i dva sina.²⁹

Mali prosječni broj djece u ugarskim, a vjerojatno i u slavonskim gradovima bio je posljedica velike smrtnosti djece.

O velikoj smrtnosti djece na posredan način svjedoče i oporuke, u kojima se često u slučajevima kad se imovina ostavlja maloljetnim potomcima, navodi i što treba učiniti ako nasljednik umre prije nego postigne punoljetnost, znači prije nego sam bude mogao njome slobodno raspolagati. Tako u Gradecu Margareta, udova Ivana kovača, sve ostavlja sinu Grguru, te određuje da se u slučaju ako on umre *ante tempus ipsius mature et matrimonialis etatis* treba sve prodati i novac dati *pro anima*.³⁰

Prema analizama K. Szende, u Požunu i Šopronu u kasnom srednjem vijeku oko 50% oporučitelja u trenu sastavljanja oporuke nije imalo djece.³¹ Autorica je upozorila da to nije točan odraz situacije u populaciji, pošto su ljudi bez djece više motivirani za sastavljanje oporuke,³² ali to u svakom

²⁵ Katalin G. Szende, "The Other Half of the Town: Women in Private, Professional and Public Life in Two Towns of Late Medieval Western Hungary", *Women and Power in East Central Europe – Medieval and Modern* [ur. Marianne Sághy], *East Central Europe* 20-23 (1993-1996), I, 177. U Požunu je u 392 analizirana kućanstva testatora iz 15. st. bilo 385 djece. Znači, nešto manje od jednog djeteta na kućanstvo. (Szende, "Families", 118).

²⁶ Szende, "Families", 113; Ista, "The other Half", 177.

²⁷ Usp. A. Kubinyi, "A budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban", *Levéltári Közlemények* 37 (1966), 232-234. Slično je bilo i u Češkoj, gdje je prije tridesetogodišnjeg rata prosječan broj djece u gradskim obiteljima iznosio 2,2 (Szende, "Families", 118). I u dalmatinskim gradovima među pučanskim obiteljima prevladavale su izgleda one s 1 ili 2 djeteta. Analiza oporuka i sporova o nasljeđivanju imovine (1263.-1329.), koje je provela Z. Jelaska, pokazala je da trogirске pučanske obitelji imaju uglavnom 1 ili 2 djeteta Usp. Zdravka Jelaska: "Trogirska srednjovjekovna obitelj (XIII. – XIV. stoljeće)", *Povijesni prilozi* 18 (1999), 30.

²⁸ Stjepan Krivošić, *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća* (Zagreb, 1981), 56.

²⁹ MCZ IV, 193.

³⁰ 1455. MCZ VII, 101-102.

³¹ Szende, "The Other Half", 177. U požunskim oporukama iz 15. st. oko 46% testatora nema djece (Szende, "Families", 113).

³² U slučajevima kada su postojala djeca, ona su bila prvi nasljednik i bez oporuke, a kako roditelji imetak većinom žele ostaviti djeci, nije postojala potreba za sastavljanjem oporuke. O nasljednom pravu u ugarskim i slavonskim gradovima vidi u: Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko*, 286-290.

slučaju predstavlja visok postotak. Među našim je oporukama 26,6% oporučitelja bilo bez žive djece.³³

Što se tiče odnosa broja muške i ženske djece također ne možemo reći puno. U analiziranim varaždinskim oporukama među djecom testatora spominje se 12 dječaka i 8 djevojčica, što daje odnos 60:40 u korist dječaka. Slični su rezultati dobiveni i analizom oporuka u ugarskim gradovima. Među djecom koja se spominju u požunskim oporukama iz 15. st. bilo je 163 dječaka, 129 djevojčica i 93 djeteta bez određenog spola, što daje omjer dječaka i djevojčica 56:44.³⁴ Ovakav odnos broja dječaka i djevojčica vjerojatno nije odraz stvarnog stanja u populaciji, iako određeni nesrazmjer između broja muške i ženske djece može postojati. K. Szende smatra da do takvog nesrazmjera u broju muške i ženske djece spomenute u oporukama dolazi stoga što se muški nasljednici češće navode imenom budući su važniji za obitelj. U našem slučaju to ne može biti razlog stoga što su osim u slučaju jedne oporuke sva djeca navedena poimenično, već je taj nesrazmjer vjerojatno uvjetovan malenim brojem oporuka kojim raspolažemo.

Zaštita djece

U gradskim naseljima međurječja djecu se je nastojalo zaštititi na razne načine. Prije svega, nastojalo se zaštititi njihove živote. To vidimo i u odredbi Iločkog statuta prema kojoj je dojilja koja bi nehotice skrivila smrt djeteta bila osuđena na smrt.³⁵ Dakle, čak i nenamjerno ubojstvo djeteta povlačilo je za sobom smrtnu kaznu. U svakom slučaju, život djeteta nije bio manje vrijedan od onog odrasle osobe, što potvrđuje i odredba Iločkog statuta prema kojoj je smrtna kazna čekala jednako onog koji je bacajući kamen preko zida smrtonosno ranio dijete, kao i onog tko je smrtonosno ranio odraslog. Prema toj odredbi i kazna za ozljede nanesene bacanjem kamena preko zida koje nisu smrtonosne, bila je jednaka i u slučaju kad je ozlijeđeni bio odrastao čovjek i kad je bio dijete.³⁶ Isto tako, jednaka je kazna čekala kućedomaćina

³³ Prema J. Goodyu uobičajeni % bračnih parova bez djece u populaciji je 20%, dok drugih 20% ima samo žensku djecu. Usp. Jack Goody, *The Development of the Family and Marriage in Europe* (Cambridge, 1983), 44.

³⁴ Usp. Szende, "Families" 113.

³⁵ *De nutricibus suffocantibus pueros lactantes aliquo casu.*

Item, Si cui Ciuium Deus liberos dederit, et ille propter debilitatem matris prolis, nutricem ad alendum infantem precio conduxerit, et nutrix qualitercunque dormiendo, infantem ipsum oppresserit, aut ex cunabulo fecerit cadere, ita vt puer moriatur, nutrix hoc casu sentencie capitis subiacebit (Iločki statut, knj. III, gl. 43).

³⁶ *De proicientibus lapidem ex vesania propria, et non coacte.*

Item, Si quis intra murum constitutus, non coactus, nec sui necessitate compulsus, sed solum ex vesania, lapidem vltra murum proiecerit, et ex iactu lapidis, hominem aut puerum ad mortem percusserit, sentencie capitis subiacebit si sufficienti testimonio probabitur, vel si aliquem tali modo mutillauerit, wlneraverit, et plagis affecerit vsque ad sanguinis effusionem, sentenciis superius specificatis, in talibus causis emergentibus subiacebit (Iločki statut, knj. III, gl. 45).

u čiji je bunar palo dijete i onog u čiji je bunar pao odrastao čovjek.³⁷

Briga za djecu pokazivala se u međurječju i u zaštiti prava djece čiji su očevi bili zločinci. Tako je npr. na zagrebačkom Gradecu imovina onoga tko bi pobjegao nakon što je počinio zločin, pripadala njegovoj djeci.³⁸ Prva knjiga Iločkog statuta također određuje da dobra odbjeglog zločinca u cjelini pripadaju njegovoj ženi i djeci.³⁹ Isto tako, prema Iločkom statutu i dobra osuđenog na smrt pripadaju njegovoj djeci.⁴⁰

Ipak, ovdje treba napomenuti da se u slučaju kad se imovina odbjeglog ili na smrt osuđenog predaje obitelji, ne radi samo o zaštiti djece već prvenstveno o zaštiti obiteljske imovine, načinu da se spriječi njen prijelaz u ruke stranaca ili zemaljskog gospodara. Nastojanja oko očuvanja obiteljske imovine karakteristična su za sva srednjovjekovna društva.

Zaštitu imovine osuđenikove obitelji nalazimo i u povlastici koju je Ladislav Morović dao u Valpovu građanima i podložnicima valpovačkog podgrađa Zelenovca. Kaštelan Zelenovca je, prije nego bi osuđeno me za ubojstvo razorio dom, morao utvrditi koji dio imovine pripada osuđenikovo ženi i djeci.⁴¹ I ovdje je prisutan princip da djeca ne trebaju snositi posljedice za djela svojih roditelja.

Primjer brige za djecu osuđenika nalazimo 1414. u zagrebačkom Gradecu. Ondje je tako vinograd Petra zvanog Laloka koji je nakon što je *in*

³⁷ *De pena imponenda hospiti, si homines ceciderint in puteo suo ante domum suam fodito*

Item, Si puer, vel homo adultus vino grauat, aut infirmitate preuentus, ex quibuscunque causis eueniendis, in ipsum puteum inciderit, et lesiones quascunque vel qualescunque pertulerit, dominus putei pro eisdem lesionibus soluere tenebitur, ita, ac si manibus propriis ipsas lesiones fecisset, Solucio vero iuxta formam superius declaratam (si sint plage, sanguinum effusiones, vlnera, mutillaciones, aut crurum fractiones) plenarie fieri debet. Et si incidentes morte preuenti fuerint, sentencie capitis subiacebit, et si cum persona lesa fedus pacis iniuerit, tunc Judici pro tempore constituto soluere debet marcas triginta duas, pro sui capitis redempcione (Iločki statut, knj. III, gl. 26).

³⁸ MCZ IX, xxv

³⁹ *Quod bona fugientium pro causis criminalibus non debent deuolui ad dominu terrestrum, nec eius officialem.*

Item, Si quis ex ipsis pro quacunque causa criminali fugitiuus abierit, illius res et bona, nec ad manus domini terrestris, nec eius officialis redigantur, sed indemnes et salua vxori et heredibus eius maneant, ne fugitio ipsi spes redeundi tollatur (Iločki statut, knj. I, gl. 13).

⁴⁰ *Quod bona et res illorum, qui ad mortem condemnabuntur ad heredes eorum deuoluantur et condescendant.*

Si quis ex ipsis pro homicidio, aut furto, latrocinione (sic), vel falsa moneta, seu quacunque alia mala perpetracione deprehensus fuerit, judicialiterque succubuerit, talis in corpore, pena debita plectatur. Res vero et bona eiusdem, non ad manus domini aut officialis sui, quoquomodo valeant deriuari, sed indempniter heredibus condempnati remaneant. Verum leso vel lesis, secundum qualitatem excessus, de eisdem boni satis fiat (Iločki statut, knj. I, gl. 14).

⁴¹ Ive Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek* (Osijek 1994), 90-91.

homicidio repertus, pobjegao, poradi Boga ostavljen njegovoj djeci. Na njihovu molbu zbog neimaštine i kako vinograd ne bi propao dobili su dozvolu, iako nisu *in etate matura*, da ga prodaju.⁴²

Briga za djecu navedena je i kao razlog za pomilovanje zločinca. U Gradecu je sedlar Petar Konc, osuđen zbog kupovine ukradenih stvari, bio pomilovan jer je imao nezbrinutu ženu i djecu (1472.).⁴³

Sudbina djece nakon smrti roditelja

Poseban problem kojim se treba pozabaviti je pitanje što se događalo s djecom koja bi izgubila jednog ili oba roditelja? Tko bi preuzimao brigu za njih i nadzor nad njihovim dobrima? Kakav je bio odnos šire zajednice prema njima? Što su roditelji za života poduzimali kako bi osigurali djecu u slučaju smrti?

Prema općem ugarskom pravu brigu za nedoraslo dijete je iza smrti roditelja preuzimao skrbnik (tutor). Skrbnik je trebao voditi brigu i o djetetovoj osobi i o njegovom imetku. On se trebao brinuti o dobrima šticećenika, te ih nije smio otuđivati. Vršenje skrbništva smatralo se Bogu ugodnim djelom i javnom dužnošću, koje se moralo prihvatiti ako nije postojao opravdani razlog za oslobođenje od te dužnosti (npr. teška bolest, zauzetost ratom ili javnom službom, udaljenost tutorova i šticećenikova prebivališta).

U Tripartitu određivanje skrbnika bilo je povezano s pravom na nasljeđivanje imovine. Tako je, iako je do preudaje udovica bila zakoniti tutor svoje nedorasle djece, u pogledu očevih nasljednih dobara prednost pred njom kao skrbnik imao najbliži punoljetni očevo rođak koji je imao pravo na nasljeđivanje te imovine.⁴⁴ S druge strane, iako je udovica preudajom gubila skrbništvo, ona je i tada zadržavala tutelu nad onim dobrima nedoraslog djeteta koja će mu pripasti iza njene smrti. Protivno osnovnom načelu da pravo nasljeđivanja određuje pravo i dužnost skrbništva, otac je nakon smrti majke bio skrbnik i nad dobrima koja njegovo nedoraslo dijete nasljeđuje od majke, iako na njima nema nasljedno pravo, što je proizlazilo iz njegove očinske vlasti. Skrbništvo se moglo dodijeliti na tri načina: po zakonu (*tutela legalis*), oporukom (*tutela testamentaria*) i odredbom nadležne vlasti (*tutela dativa*). Po zakonu tutelu su vršili otac, majka, djed, najbliži rođak⁴⁵

⁴² MCZ VI, 19.

⁴³ MCZ VII, 417-419.

⁴⁴ Udovica nije imala nasljedno pravo na suprugov nasljedni posjed, već samo pravo doživotnog uživanja. Po njenoj smrti posjed je prelazio na suprugove rođake, odnosno na kralja ako muž nije imao muških rođaka. O razvoju ugarskog nasljednog prava vidi: Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko*, 279-286.

⁴⁵ O skrbništvu prema općem ugarskom pravu vidi: Lanović, *Privatno pravo*, 123-129; Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno nasljedno*, 298, 300-301.

U gradskim naseljima međurječja u slučaju kad bi jedan od roditelja umro drugi je nastavljao brigu o djeci, te njihovoj imovini. God. 1592. u Gradecu Andrija Kupinić nastupa u ime svojih kćeri, čija je majka umrla,⁴⁶ a nekoliko godina ranije (1580.) gradečki sudski spisi spominju Uršulu, Jurjevu ženu, kao *tutrix vero naturalis* Blaža, svoga sina iz braka s pokojnim Andrijom Filipovićem.⁴⁷ Da je majka bila skrbnikom svojoj djeci dokazuju nam i brojni dokumenti koji svjedoče da udovica posluje u ime svoje djece. Tako je npr. na Gradecu 1448. Jelena, udovica postolara Stjepana, prodala kuću i zemljište u ime svojih sinova Lovre i Emerika.⁴⁸ Jelena, udovica Bartolomeja Pavkovića, stanovnika Gradeca, prodala je, kako bi platila dugove pokojnog Bartolomeja, u svoje ime i ime sinova Jakoba i Stjepana i obiju kćeri zvanih Uršula, 2 vinograda obućaru Benediktu.⁴⁹ Budući da se u ovdje spomenutim i drugim sličnim slučajevima majke same spominju kao zastupnici svoje djece, izgleda da su im bile i jedini skrbnici. Udovice su bile skrbnici djece i u ugarskim gradovima, npr. u Požunu.⁵⁰

Ako bi umrla oba roditelja, položaj djeteta bio je težji. Stoga su roditelji u času smrti nastojali osigurati svoju malodobnu djecu. To pokazuje i oporuka Stjepana Mladučevića, koji je svoj posjed Kašinu ostavio Kaptolu pod uvjetom da odgoji njegova sina do muževne dobi. Nakon što bi sin postao punoljetnim, Kaptol mu je trebao predati posjed kao predijalistu. U slučaju da sin umre prije punoljetnosti, Kašina je trebala ostati Kaptolu.⁵¹

Brigu o djetetu koje bi ostalo bez roditelja, preuzela bi općina.⁵² Ukoliko to nisu prije smrti učinili roditelji, gradska uprava određivala bi skrbnika.⁵³ Na Gradecu je zabilježen primjer u kojem je općina stricu Blaža, sina Jurja kovača, dala polovinu Blaževe kuće, pod uvjetom da preuzme brigu o Blažu i njegov odgoj. Ako bi Blaž umro prije zrele dobi, Juraj bi dobio i drugu polovicu kuće (1390.).⁵⁴

⁴⁶ MCZ XIV, 442.

⁴⁷ MCZ XIV, 249. Uršulin slučaj pokazuje da je u gradskim naseljima međurječja majka ostajala skrbnicom svoje djece i nakon preudaje.

⁴⁸ MCZ X, 90. Sličan primjer vidi i u: MCZ X, 100-101.

⁴⁹ MCZ X, 248

⁵⁰ Vjerojatno je tako bilo i u Budimu, iako nemamo sačuvane odredbe koje bi to posvjedočile. (Davori Relković, *Buda*, 129-130).

⁵¹ MCZ I, LXII, 74-76.

⁵² Određeni nadzor općine u cilju zaštite maloljetnika bio je prisutan i u slučajevima kad je roditelj bio skrbnik. God. 1432. Elena, udovica Tome *sutora*, sina Emerikova, stanovnica Gradeca prodala je kuću koju je naslijedila zajedno sa svojom i Tominom maloljetnom kćeri Katarinom. Grad je dozvolio da se kuća proda kako ne bi propala budući da je Elena nije mogla održavati, ali je odredio da se 1/2 novca dobivenog za kuću mora čuvati za Katarinu, *si usque maritalem etatem supervixerit* (MCZ VI, 177).

⁵³ I u Budimu je također gradska uprava određivala skrbnika ukoliko nije bilo živih rodaka (Davori Relković, *Buda*, 130).

⁵⁴ MCZ V, XVII, 316.

I inače, skrbnici su znali biti članovi šire obitelji. Matiji i Blažu, sinovima Nikole Bornemise skrbnikom je bio njihov ujak Nikola Kolarić, varaždinski gradski bilježnik, a nakon njegove smrti žena mu Katarina.⁵⁵ Kao skrbnik svojih nećaka, Nikola je 1597. pokrenuo sudski proces protiv Stjepana Žilića koji je prisvojio srebrni pehar, koji im je pripadao.⁵⁶

Zakonske su odredbe štitele djecu od zloupotreba od strane skrbnika. Iločki statut predviđao je da su skrbnici koji su, nakon što je šticićenik pobjegao, prisvojili njegovu imovinu, dužni tu imovinu na njegov zahtjev vratiti.⁵⁷

Gradska uprava brinula se za zaštitu djetetovih interesa. Godine 1595. varaždinsko je gradsko poglavarstvo odredilo kako će se koristiti nekretnine pokojnog Petra kovača i iz njih uzdržavati njegov sin.⁵⁸ Kako bi pomogla maloljetnicima, gradečka je gradska uprava znala otpisati terete ili obveze, koji su bili teretili kuću koja je pripadala maloljetnicima, kako bi se mogla bolje prodati.⁵⁹

U slučajevima kad je maloljetnik ostao bez roditelja, općina je ponekad odredila da se njegova kuća proda, a novac da u zajam, te da se od kamata maloljetnik uzdržava.⁶⁰ Tako je na Gradecu 1378. skrbnik Magdalene kćeri Antuna Platnara prodao njenu kuću, a ona je od kamata trebala svaku godinu do punoljetnosti dobivati jednu marku.⁶¹

U prilog maloljetniku išla je i činjenica što nije imao punu poslovnu sposobnost. Ako bi maloljetnik prodao neku nekretninu, u slučaju da su rođaci protestirali, sud kupcu ne bi izdao posjedovne isprave dok maloljetnik ne bi postao punoljetan i kao punoljetan odlučio ostaje li pri prodaji ili ne. Ako tada više ne bi želio prodati, u slučaju da se radilo o kući, trebao je kupcu vratiti što je primio. U slučaju vinograda i zemlje nije morao ništa vratiti budući da je kupac koristio njihove plodove u međuvremenu.⁶²

Iako je položaj djece, koja su ostala bez roditelja, nesumnjivo bio težak, zajednica se, kao što iz gore navedenog vidimo, ipak trudila da ih zaštititi, da im osigura opstanak, ali i sačuva osnovna sredstva s kojima bi kad odrastu mogla započeti samostalan život.

⁵⁵ Na ovaj je slučaj ukazao već R. Horvat, "Hrvatski inventar iz godine 1596.", *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva* 13/3 (1911), 182-187.

⁵⁶ ZPGV III, 105-106.

⁵⁷ (Iločki statut, knj. II, gl. 18).

⁵⁸ ZPGV II, 329.

⁵⁹ MCZ X, XII.

⁶⁰ MCZ V, XVII.

⁶¹ MCZ V, 117.

⁶² MCZ VIII, XIV, 160-170. Koliko je bio u ovom slučaju star maloljetnik, ne zna se. Jedino se kaže da je *in iuvenali etate*. Na istom je tragu i u Budimu važeća odredba prema kojoj se prodaja nekretnine morala oglašavati 3 nedjelje za redom kod gradske kuće kako bi se vidjelo krše li se tom prodajom nečija prava. Pritom su izričito spomenuti maloljetnici. (Davori Relković, *Buda*, 134)

Ovaj rad daje tek neke naznake o životu djece u gradskim naseljima međurječja Save i Drave. Život djece uglavnom se odvijao unutar obitelji, te nam je, s obzirom na prirodu naših izvora, ostao dobrim dijelom nedostupan. Podatci koji se odnose na djecu rijetki su, a i uglavnom šturi, ali nam ipak pokazuju postojanje brige za djecu na ovom prostoru, nastojanje da se zaštiti njihov život i imovina. Do veće brige za djecu mogla je također dovesti i velika smrtnost djece i s njome povezan relativno mali broj djece u obitelji. Briga za djecu bila je ujedno i briga za očuvanje obitelji, a i općine.

Summary

A CONTRIBUTION TO THE KNOWLEDGE ABOUT THE POSITION OF CHILDREN IN MEDIEVAL URBAN SETTLEMENTS IN THE REGION BETWEEN THE RIVERS SAVA AND DRAVA

On the basis of preserved legal documents and official papers which were drawn up on a daily basis in urban settlements in the region between the Sava and Drava rivers, this article illustrates the position of children in those settlements. It also tries to determine the age limits of childhood, the average number of children in the family, the position of the child in the family, relationships towards orphaned children and ways in which the society protected children. The author tries to compare the data obtained from the urban settlements in the previously mentioned region with the situation outside the town area and thus compile them with the data obtained from other Slavonian towns similar to Hungarian towns.

(Prijevod sažetka: Romana Čačija)

Key words: Middle Ages, family, children, law, Zagreb, Varaždin.